

CƏLAL QARYAĞDININ YARADICILIĞINDA TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN OBRAZLARI

Ülya ABDULLAYEVA

Təsviri incəsənətin ən qədim növlərindən biri olan heykəltəraşlıq əsərləri bəşəriyyətin bütün tarixi dövrlərində insanların ictimai - siyasi baxışlarının, ideoloji təsəvvürlərinin, dini görüşlərinin öyrənilməsi üçün etibarlı və dəyərli mənbədir [5. S 7-8].

Araşdırmalar göstərir ki, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində daş oyma sənəti daha çox neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar inşasına rəvac verilmiş yeni dəbdəbəli tikililərdə onların zəngin rəmzi - dekorativ xarakterli bəzəklərində özünü göstərmişdir [1. S 112]. Bakı da belə neft sənayesi mərkəzlərindən biri idi.

Monumental təsviri incəsənət sahəsi həmçinin ictimai - siyasi xadimlərin, dövlət adamlarının, ölkənin tanınmış şəxsiyyətlərinin siyasi fəaliyyətini

öyrənilməsinə kömək edən, onları yaşadan, gələcək nəsillərə çatdıran dəyərli mənbədir.

Azərbaycan heykəltəraşlıq sənətinin tanınmış nümayəndələrindən biri olan Cəlal Qaryağdı həmişə zamanın fəvqündə dayanan, orijinal sənət əsərləri yaradan, həmişə axtarışlar aparan böyük tişə ustalarından biridir. Heykəltəraşın yaradıcılığı o qədər çoxməvzulu, əhatəlidir ki, onun əl işlərini təfəsilatı ilə açıqlamaq, şərh etmək asan deyil. O, bütün tarixi, ictimai, siyasi hadisələrə operativ və real münasibət bildirməyi bacarırdı. Könlündən keçən, vacib bildiyi mövzunun yekununu heykəl, büst, baryef formasında canlandıraraq tamaşaçılara çatdıran C. Qaryağdı [3. S 6] Vətənimizin tarixi şəxsiyyətlərinin - dövlət, ictimai -

siyasi xadimlərinin, əmək və müharibə qəhrəmanlarının obrazlarına tez-tez müraciət etmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi mövzusu C.Qaryağdının yaradıcılığının ilk dövrlərində sənətinin əsas istiqaməti olmuşdur. Yaradıcı insanlar da müharibə dövründə özlərini yenilməz silahlarıyla - yazıçı və şairlər qələmiylə, rəsəmlər fırçasıyla, heykəltəraşlar tişəsiylə azğın düşmənlə mübarizə aparırdı.

C.Qaryağdı da Vətənin igid əsgəri idi. O, bir çox əl işlərini yanmıç qoyub ön cəbhəyə yollanmışdı. Ona görə də müharibə, vətənpərvərlik mövzusu ona çox yaxın idi.

Heykəltəraş ordudan tərxis olunduqdan sonra sənətini davam etdirmiş, cəbhədə qəhrəmanlıq göstərən həmvətənlərimizin obrazlarını yaratmışdır [4. S 7]. O, igid həmyerlimiz, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrafil Məmmədovu "Zəmanəmizin Koroğlusunu" (1944) adlı böyük baryefini, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Adil Quliyevin (1945), müharibənin müxtəlif cəbhələrində rəbiyyəti, kaşfiyyətçi, ilk azərbaycanlı snayperçi qadın Ziba Qəniyevanın (1948) portretlərini, ilk azərbaycanlı təyyarəçi qadın Züleyxa Seyidməmmədovanın (1948) büst heykəlini böyük həvəslə işləmişdir.

Cəsəratı, qorxmazlığı ilə ad qazanan, müharibə qurtarmamış iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı olan İsrafil Məmmədovu "Zəmanəmizin Koroğlusunu" adlandıran heykəltəraş onun fiziki qüvvəsini, mətinliyini, düşmənlə nifrətini ön planda göstərmişdir.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı hərbi təyyarəçi Adil Quliyevin portreti tişə ustası tərəfindən müəyyən fasilələrlə yaradılırsa da öz dinamikliyi ilə diqqət cəlb edir [4. S 8]. Heykəldə qəhrəmanın çiyənlərə nisbətən başının sərt dönüşü və sərrast baxışı onun çilgən xasiyyətindən, çevikliyindən xəbər verir. Müharibə illərində 18 düşməni təyyarəsini vurmuş qəhrəman sədə, gülürüz və çilgən insan kimi təsvir olunmuşdur. Büst formasında işlənmiş heykəltəraşlıq portretində "yumşaq" və sərt yapma texnikasının vəhdətindən yararlanmış incə plastik səthlərin və dinamik formalarnın vahid obrazda birləşməsinin şahidi olur [8. S 27].

Ziba Qəniyeva hərbi tariximizin fəxrlə xatırlanan məşhur qəhrəmanlarından. Moskvada ali təhsil alarkən könüllü ön cəbhəyə yollanan azərbaycanlı ilk qadın snayper düşmənlərlə mübarizədəki rəşadətine görə Qırmızı Bayraq (1942) və Qızıl Ulduz (1944) ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Məşhur rəssam Tahir Salahov onun portretini yaradarkən Z.Qəniyeva rəsəmlə söhbətində 129 faşist məhv etdiyini söyləmişdir.

Heykəltəraşın bu əsərində qəhrəmanın geniş açılmış gözləri, üzündəki mərdlik nişanələri və başqa qəhrəmanlıq xüsusiyyətləri olduqca canlı təsvir edilmişdir. Bu portretə hansı tərəfdən baxırsan, onda bir sıra gözəl aspektlərin olduğu nəzərə çarpır [4. S 9]. Büstə diqqətlə baxanda adama elə gəlir ki, öz qarşısında çətin vəziyyətdən çıxmağı bacaran mətin sərkərdə görür [6. S 68].

Faşizm üzərində parlaq qələbədə öz töhfəsi olanlardan biri də Azərbaycanın ilk təyyarəçi qadını

Züleyxa Seyidməmmədovadır. 500-dən çox döyüş uçuşu keçirən, iki "Şərəf nişanı" və iki "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordenli igid səma şahini Volqa çayının sahillərindən Ukraynayaqəd döyüş yolu keçmişdir. Müharibədən sonra 1952-1975-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının İctimai Təminat Naziri işləmişdir. C.Qaryağdının yaratdığı portretlərdə hərbi geyimində, təltif edildiyi orden və medallarla təsvir edilmiş gənc təyyarəçi qadının sərt və əyilməz obrazı böyük realizmlə əks olunmuşdur [8. S 20].

Heykəltəraşın qəhrəmanlar silsiləsini ölməz azərbaycanlı, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tank diviziyasının general - mayoru Həzi Aslanovun heykəli tamamlayır. H.Aslanov şəxsiyyətinin tişə ustasının yaradıcılığında önəmli yeri olmuşdur. Buna görə də heykəltəraş onun obrazına dəfələrlə müraciət etmişdir. Qəhrəmanın xarakteri və sifət cizgilərini dəqiqliklə əks etdirmək istəyi heykəlin bir neçə variantda işlənməsini zəruri etmişdir. Həzi Aslanov obrazının yeni axtaqlarına heykəltəraş müharibədən çox-çox sonra, artıq 1970-ci illərdə, monumental heykəlin hazırlanması zamanı yenidən qayıtmışdır. Bununla belə, qəhrəmanın 1948-ci ildə, müharibədən bir neçə il keçdikdən sonra yaratdığı büst portreti C.Qaryağdının qəhrəman tankçı haqqında ilk təəssüratlarını göstərir. Həzi Aslanov portretinin birinci variantı qəhrəmanın adını daşıyan "Bakı Zabıtlar evi"nin foyesi üçün hazırlanmış və orada nümayiş etdirilmişdir. Həzi Aslanov portretinin ikinci variantı qəhrəmanın Lənkərandakı ev-muzeyində, yaxasında orden və medallarla birləşdirilmişdir. Burada Həzi Aslanovun tank sərkərdəsinə xas sərtliyi, zəhmli, təkrar olunmaz şəxsiyyətə malik özünəməxsusluğu və insani keyfiyyətləri heykəltəraş tərəfindən ön plana çəkilmişdir [8. S 27]. Qəhrəmanın simasındakı aydın ifadələr, uzaqlara dikilmiş gözləri, orden və medallarla dolu köksünü təsvir etməklə heykəltəraş çətinliklərə sinə gərən, uğurla çıxan mətin sərkərdə obrazı yaratmağa nail olmuşdur.

C.Qaryağdı da digər sənətkarlar kimi dövrün, yaşadığı dövlətin siyasi dünyagörüşündən kənar qala bilməzdi. Ona görə də V.I.Leninin, İ.V.Stalinin, həmçinin də bir çox inqilabçı və komissarın - Xanlar Səfəriyevin, Bünyad Sərdarovun, Məşədi Əzizbəyovun, Alyoşa Çaparidzenin, İvan Fioletovun heykəllərinin tişə ustası tərəfindən yaradılmasında heç bir qeyri-ədilik ola bilməzdi. Sosializm, kommunizm ideyalının və dövrün siyasi xadimlərinin dahiliyinin təbliğinin məcburiyyəti C.Qaryağdını Sovetlər imperiyası liderlərinin obrazlarını yaratmağa məcbur etmişdir.

İk dəfə Bakı şəhərində qoyulmuş V.I.Leninin abidələrindən biri Cəlal Qaryağdının əsəri olmuşdur. 1950-ci ildən başlayaraq heykəltəraş Leninin müxtəlif variantlarda portret, büst, fiqurunu işləyib, obrazı tamamlamış və 1954-cü ildə onun monumental abidəsini yaratmışdır. 27 metrlik bu monument (kürsü ilə) Xəzər dənizinin kənarında, hökumət evinin kompleksində qoyulmuşdu [2. S 12]. Heykəl səmərəli baxımdan keçmiş SSRİ-də ikinci yeri tuturdu.

Yaratdığı əsərlər məkanından, zamanından, dövlətin ideologiyasından aslı olmayaraq sənətkarın doğma övladidir. Tişə ustası haqqındakı "Cəlal Qaryağdı: o adı daşayınca..." yazısında jurnalist Səfərə Çərəkəzqızı bir çox incə mətləblərə toxunur. Yazı müəllifinin tişə ustasının heyət yoldaşı Fıraqiz xanımla müsahibəsi çox düşündürücüdür. Fıraqiz xanım deyir: "Cəlal əsərlərinin ölümünə dözə bilmirdi. Leninin heykəli söküləndə, "ona baxa bilmirəm" - deyib iki - üç gün havalı gəzib. Heykəl bir müddət rəsəmlərin kombinatının qarşısında atılıb qalıb. Sonra xırda-xırda doğrayıblar... Bəzi əsərlərinin aqibəti ona təsir edirdi. B.Sərdarovun heykəlinə təsadüfən Bakının hansısa kəndində-maşın düzəldilən yerdə rast gəlib. Natəvanın heykəli oğurlanıb. Hələ də tapılmayıb..."

Böyük mübarizələr yolu keçmiş siyasi xadimlərin, Vətənin gələcəyi uğrunda çalışan insanların obrazını yaratmaq heykəltəraşdan xüsusi məsuliyyətlə yanaşı kamil sənətkarlıq da tələb edir, onu yaradıcılıq imtahanına çəkir. C.Qaryağdı Nəriman Nərimanovun monumental heykəlini yaratmaqda bu imtahandan uğurla çıxmışdır. N.Nərimanov inqilabi mübarizə tarixinin qüdrətli və parlaq simalarından [7. S 3]. Nəriman Nərimanov heykəlinin (1972) ən yaxşı cəhətlərindən biri də onun gözəgəlimliliyidir. Sağ qolunun üstünə atılmış plaş, əlinin azacıq yumulu vəziyyəti, mehriban düşüncələrə qərq olması heykələ baxanın qarşısında böyük insanı - keşməkeşli heyət yolu

keçmiş xalqından nigaran siyasi xadimi, mütəfəkkiri, mənəvi zəngin insanı canlandırır. Heykəldə daxili ritm, ahəngdarlıq zahiri əlamətlərlə vəhdət təşkil edir. Abidəyə diqqətlə tamaşa edəndə hiss olunur ki, heykəlin kürsüsü abidədən xeyli kiçikdir. Harmoniyanın pozulduğu ilk baxışdan nəzərə çarpır. Bunun da səbəbini bədxah ermənilərin xislətində axtanb tapmaq olur. Heykəltəraş N.Nərimanov heykəlini yüksək səviyyədə, daxilədən gələn milli təəssübkeşliklə tamamladı, amma abidə yerinə qoyulandan sonra ətrafı yenidən hasarlandı, heykəlin üstü kətan parça ilə örtüldü. O vaxt heykəlin götürüləcəyi barədə söhbət gəzirdi. Bu söhbət əsassız deyildi. Nərimanovun heykəli erməni şovinistlərinin qışqanlığına səbəb olmuşdu. Moskvaya bu məzmununda donos yazılmışdı: azərbaycanlı Nərimanovun heykəli rus Kirovun Dağüstü parkdakı heykəlinə uca alınıb və burdan millətçilik qoxusu gəlir. Kreml işə qanışdı, istədilər heykəli kiçiltsinlər. Amma abidə tuncdan töküldüyündən bu mümkün olmadı. Çıxış yolunu kürsünün qışaldılmasına gördülər. Bununla da heykəl-kürsü nisbəti pozuldu və kompozisiya əvvəlcədən düşünülmüş monumentallığını itirdi.

Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafına özünün bədii yaradıcılıq nümunələri ilə xüsusi töhfələr vermiş Cəlal Qaryağdı kimi sənət ustasının xalqımız və dövlətimiz tərəfindən həmişə ehtiramla anılacağı şübhəsizdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rafiq Quliyev "Azərbaycan incəsənətində rəmzi-bədii şərhə yüksəlmə", "Teknur" MMC, Bakı - 2007.
2. M.Tərhanov "Azərbaycan təsviri sənətində Lenin obrazı", "Elm" nəşriyyatı, Bakı - 1970.
3. Telman Mehdiqanlı "Sənətkardan qalan yadıqlar", "Azərbaycan" qəzeti, 24 iyul 2005, səh 6.
4. M. Tərhanov "Cəlal Qaryağdı" "Azərənər", Bakı - 1958.

5. Vüsal Bağirov "Azərbaycanda kiçik formalı heykəltəraşlığın inkişafı (XX əsr)", "Nurlan", Bakı - 2004.
6. Mürsəl Nəcəfov, Cəmilə Novruzova "Heykəltəraşlıq haqqında", "Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı" nəşriyyatı, Bakı - 1960.
7. Nəriman Nərimanov "Seçilmiş əsərləri", "Elm" nəşriyyatı" Bakı - 1973.
8. Telman İbrahimov "Cəlal Qaryağdı", "Sərvət" albomları silsiləsindən, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, Bakı - 2013.

Bu məqalədə Azərbaycanın görkəmli heykəltəraşı Cəlal Qaryağdının yaratdığı tarixi şəxsiyyətlərin, dövlət və siyasi xadimlərinin, böyük Vətən müharibəsində şücaət göstərmiş Azərbaycanın oğul və qızlarının obrazlarından söhbət açılır.

Tişə ustasının əsərlərinin zamanın sərt sınaqlarından keçərək öz tarixi və bədii dəyərini itirməsinə səbəb həmişə öndə olan milli kolorit, kökə bağlılıqdır. Hər bir əsər sənətkarın zəngin bədii təxəyyülünün, aydın düşüncəsinin məhsulu olduğundan mükəmməl və bitkindir.

Vətənimizin şanlı tarixinin, layiqli oğul və qızlarının, siyasi xadimlərinin ömək olan anlarını yaşadan bu monumental əsərlər əbədi ömür yaşayacaqdır.

Açar sözlər: Vətən, qəhrəman, heykəl, müharibə, obraz.

Образы исторических личностей в творчестве Джалала Гарягды

В этой статье рассказывается об образах исторических личностей, государственных и политических деятелей, созданных выдающимся скульптором Азербайджана Джалалом Гарягды, а также о сыновьях и дочерях Азербайджана, проявившие большую доблесть в Великой Отечественной войне.